

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

MARTINOVICH, Sándor

Néprajzi megfigyelések a tubuk között (Tibeszi hegység, Csád) /
Ethnographic observations among the Tubu (Tibesti Mountains, Chad)

Eredeti közlés /Original publication:

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1993, 12. szám, 35–42. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.002.163

Dátum/Date: 2017. május / May 12.

filename: martinovich_1993_NeprMegfTubuk

Az elektronikus újraközlést előkészített?

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

MARTINOVICH, Sándor: Néprajzi megfigyelések a tubuk között (Tibeszi hegység, Csád) / Ethnographic observations among the Tubu (Tibesti Mountains, Chad), *AHU MATT*, 2017, **pp. 1–23.** old., No. 000.002.163, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In Public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, lásd az összefoglalást a tanulmány elején

African research in Hungary, see the summary at the end of the study

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-, DOKU-
MENTUM- ÉS ADAT-TÁR / THE FIRST HUNGARIAN FREE

ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* Magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára / Writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* Az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött. / The materials in the database are free but access or downloading are subject to registration.

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig. / The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

NÉPRAJZI MEGFIGYELÉSEK A TUBUK KÖZÖTT (Tibeszi-hegység, Csád)*

MARTINOVICH, Sándor

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1993, 12. szám, 35–42. old.

Összefoglalás

A szerző, mint az 1967. évi Magyar–Lengyel Szahara-expedíció tagja, a Tibeszi-hegységben tanulmányozta az ottani tubu (toubou, tibbu) népcsoport életkörülményeit, hagyományos szokásait. A tubuk lélekszáma 40–60 000 között mozog és csoportjak mintegy 700 000 km²-nyi sivatagos területen szóródnak szét. Törzsi központjuk Tibeszi, azon belül is a legnépesebb településük Burdai. A szerző innen kiindulva felkeresett több oázist, sikerült részt vennie különböző családi szertartásokon, és megfigyelte az emberek mindennapi életét. A Tibeszi-hegységi tubuk félnomád életmódot folytatnak: minden családnak van valamelyik oázisban állandó lakóhelye, kertje, ahol a család nő tagjai és a gyerekek öntözéses gazdálkodással élelemnövényeket termesztene, míg a család férfi tagjai állataikkal (főleg tevékkel) a nyári és téli legelőterületek között ingázva vándorolnak. Az expedíció keretében magyar kutatónak első ízben sikerült bepillantást nyernie ezen elzárkózott nép társadalmi és gazdasági életébe.

A tubu nép a Szahara középső részének egyik uralkodó néptípusa. Elterjedési területük Fezzántól D-re egészen a Csád-tó É-i előteréig, illetve a Bilma-sivatagtól K-re a Borkou-Ennedi vidékéig tart. Kizárólag ők népesítik be a Tibeszi-hegység területét és annak É-i és D-i peremvidékeit. A régebbi néprajzi leírások „tibu” vagy „tibbu” néven említették e vidékek lakóit. Ezt az elnevezést a „ti” vagy „tib”, valamint a „bu” szavak összetételének tartották. A magyarázat szerint e

* Elhangzott a Magyar Földrajzi Múzeumban 1992. szeptember 24-én a Magyar–Lengyel Szahara-expedíció 25. évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülésen.

szóösszetétel első tagja a Tibeszti-hegységre utal, míg a második tag a kanuri „bu” szóval azonosítható, amely embert, férfit jelent. A tibu vagy tibbu elnevezés tehát annyi, mint: tibeszi ember. Újabban – elsősorban a francia néprajzkutatók véleményére alapozva – a tubu (francia helyesírással: toubou) népnév az elfogadott megnevezési forma, így hívják a velük szomszédos kanembu törzs tagjai a hegyi lakókat. A „bu” szó kanembu nyelven is embert jelent, míg a „tu” szó jelentése szikla. Az újabb elnevezés szerint tehát a tubuk a sziklák emberei. A Tibeszti tubu lakói saját magukra vonatkozóan a teda elnevezést használják.

A tubu népesség számáról igen eltérőek a vélemények. Becslések szerint összlétszámuk 40 és 60 ezer között lehet, és közülük csak mintegy 8-10 ezer él a szorosabban vett Tibeszti-hegységben. A távolabb élő tubuk is a Tibeszti tekintik központjuknak. Oda kötik őket a törzsi tagsági kapcsolataik, valamint a pálmakertekhez és a legelőterületekhez fűződő tulajdonjogaik. (1. ábra)

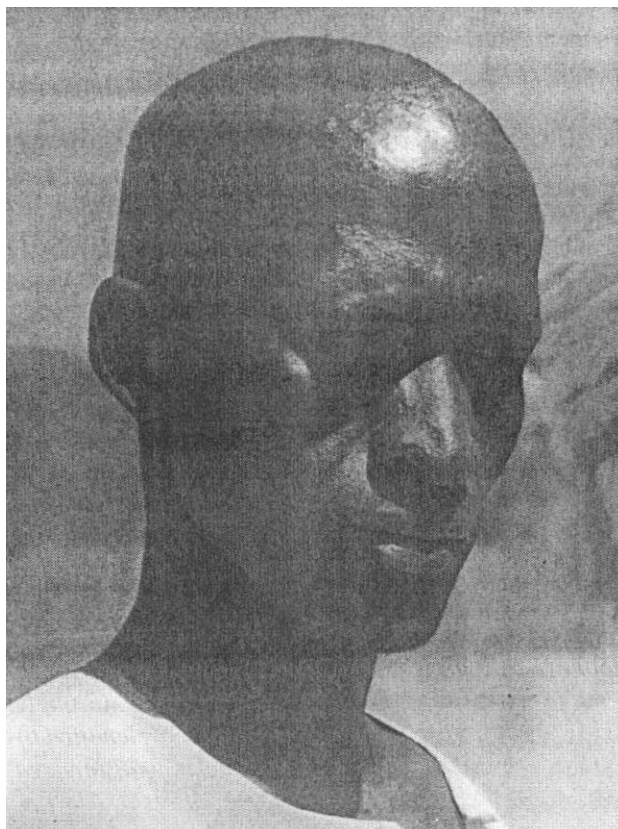
1. ábra: A tubuk hozzávetőleges földrajzi elterjedése

A Tibeszi Afrika azon területeinek egyike, amely legtovább szerepelt fehér foltként Afrika térképén. Az első európai, aki tudósító leírást közölt a tubukról, a német *Heinrich Barth* volt. 1857-ben jelent meg *Utazások és felfedezések Észak- és Közép-Afrikában* c. kötete, amelyben foglalkozik e népcsoporttal is, akiket Észak-Bornou területén tanulmányozott. Különösen a tubuk bámulatos tájékozódó képességét és kitartását csodálta meg, amit sivatagi vándorlásaik során tanúsítottak (Barth 1857). Barth nem kereste fel a Tibeszi-hegységet, így az egykori kölni katonaorvos, az ugyancsak német *Gustav Nachtigal* volt az az első európai utazó, aki eljutott a tubuk központi területére, és hiteles beszámolót hozott a hegységről, valamint az ott élő „fekete bőrű nomádokról”. Nachtigal 1869-ben indult el Tripoliból, hogy Murzukon keresztül a Csád-tó vidékére érkezzen. Nomád törzsek támadása kerülőútra kényszerítette, így jutott el a Tibeszi-hegységbe. Ott a tubuk kirabolták, fogságba vetették, de csodával határos módon sikerült megszöknie, és hosszú sivatagi gyaloglás árán megmenekülnie. Természeti és néprajzi megfigyeléseiről előbb folyóiratokban (Nachtigal 1870), majd könyvben számolt be. Évtizedekig ez a mű volt az egyetlen, szemtanú által írt tudósítás a Tibesztiről és lakóiról (Nachtigal 1879).

A tubuk eredete

A tudósok körében ma is vitatott kérdés a tubuk származása, mivel kevés régészeti lelet és egyéb forrásanyag áll rendelkezésre történetükkel kapcsolatban. Már Nachtigal is megkísérelt választ adni eredetük problémájára, amikor észrevette a tubuk közötti eltérő antropológiai jellemvonásokat. Ez vezette őt arra a megállapításra, hogy nem egyértelműen negroid származékok. Valóban! Bár bőrük színe a négerkéhez hasonló sötétbarna, csaknem fekete, de testalkatuk, sokuknak kissé hajlott orra, jellegzetes arcvonása szembetűnően megkülönbözteti őket a négerektől. Szikár, nyúlánk termetűek. Törzsük aránylag rövid, ezt ellensúlyozza hosszú lábuk. Eltérő külső jegyeik többsége a berber típusra jellemző. Mindezek alapján az embertani kutatók a szudáni népek óriási családjába sorolják a tubukat, akik keveredtek más népekkel, elsősorban a berberekkel. Egyes francia kutatók éppen arcvonásuk erős hamita berber jellege miatt inkább a hamiták közé tartóznak vélik őket.

A tubuknak saját nyelvük van. A nyelvészek az afrikai nyelvek szövevényes rendszerében a szudáni nyelvcsaládban említik a tubut, ahol a rokon kanuri, kanembu és zagava nyelvekkel együtt a különálló szaharai alcsoportot képezik.

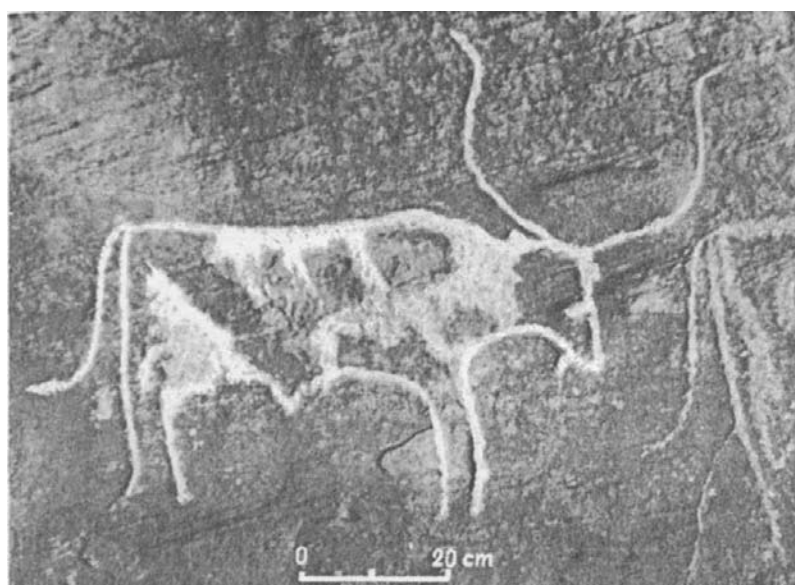
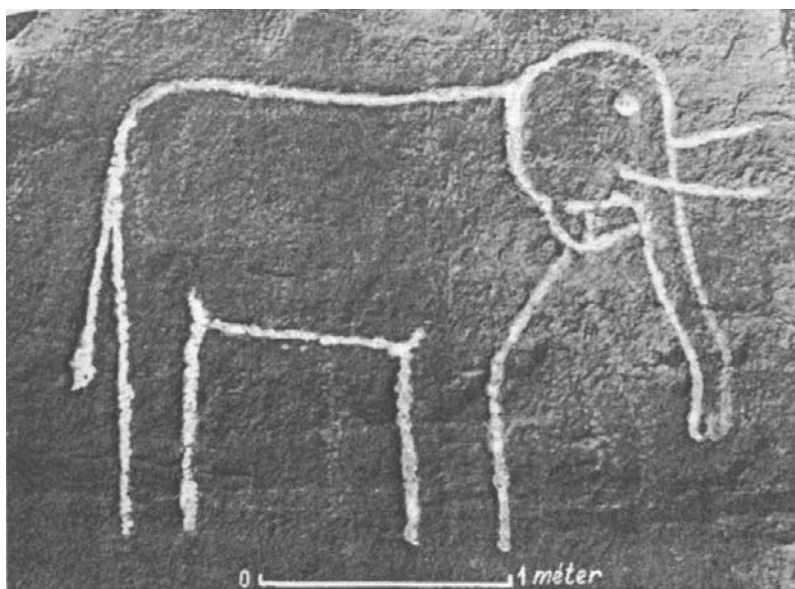
**Jellegzetes tubu férfiarc:
az erős napfény elleni védekezésül a szemnyílás összeszűkül**

A tubuk eredetének kérdésében sok az egymásnak ellentmondó vélemény és feltételezés. A sok közül a legmegalapozottabbnak az a származási elmélet tűnik, amit a francia Y. Urvoy (1949) dolgozott ki és az osztrák P. Fuchs (1961) is elfogadott. E szerint a tubuk eredeti ősei valószínűleg a nilota népek körébe tartozó, de már kihalt szaók lehettek. Urvoy a szaó kultúra nyomait fedezte fel az egykori Bornu

Birodalom területén élő törzseknél. A tubuk nyelvének eredete is kapcsolatba hozható a szaókéval, és ez magyarázza meg a tubu nyelv rokonságát más szudáni nyelvekkel.

A tubuk eredettörténetében fontos szerepet játszott egy nyugatról származó nomád nép: a kara. A szaók és a karák keveredése eredményezte a kara-doza nép kialakulását, akik a tubuk közvetlen elődeinek tekinthetők. Az egészen biztos, hogy a kara-doza népcsoport volt a Tibeszi-hegység eredeti lakossága. Ők valószínűleg kapcsolatba kerültek a szétszórta élő garamantok egyes csoportjaival. Elsajátították a garamantok fejlett kertkultúráját, majd meghonosították a hegység Bardagué- és Zoumeri-völgyének oázisaiban. A hegylakók, alkalmazkodva a természeti viszonyok változásaihoz, generációról generációra maguk is változtattak életmódjukon. Így alakultak ki az oázisok földművelő lakói mellett a mai félnomád és nomád életet élő csoportok.

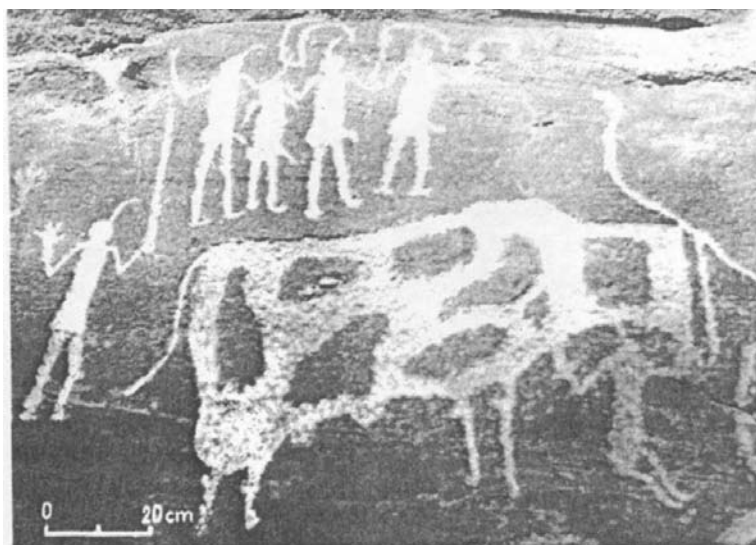
A Tibeszi településeinek történetével kapcsolatban igen gyér leletanyaggal rendelkezik a tudomány. Ezek közül legjelentősebbeknek a hegységben több helyen fellelhető sziklarajzok mondhatók. A rajzok, különösen a Gonoa közelében előfordulók, típusuk, patinájuk és főleg témájuk alapján három fő csoportba sorolhatók. Az első korszak rajzai vadon élő állatokat ábrázolnak, így elefántokat, zsiráfokat, párducokat. A második korszak rajzait a szarvasmarha ábrázolások uralják. Némelyikükön megjelenik az ember alakja is. A harmadik időszakban tevék, struccok, kecskék ábrázolásai, vagyis a Tibesztiben ma is élő állatok rajzai figyelhetők meg. Feltételezéseken kívül nincs sok ismeretünk a rajzok koráról. Egyes kutatók a legrégebb véseteket tízezer évesekre becsülik, az újabb vizsgálatok nyomán csak négy–ötezer éveseknek tartják. Természetesen az ábrázolások zöme ennél jóval fiatalabb, többségük egy–kétezer éves múltra tekinthet vissza. A rajzok minden kétséget kizáróan bizonyítékai annak a gyökeres éghajlatváltozásnak, amely néhány évezred alatt Tibeszi vidéken lezajlott. Az első korszakban ábrázolt állatok ma már mintegy 800 kilométerrel délebbre élnek. Az emberábrázolások keveset mutatnak be az itt élő népek életéből. Néhány tánc- és vadászjelenet utal csak rá. Egy Bardai közeli rajzolon a tibeszi pásztornép egyik kultikus ceremóniája figyelhető meg: a törzs sámánjai éppen egy szarvasmarha körül táncolnak. A rajzok elsősorban annak bizonyítékai, hogy az itt élő népek élete a környezet változásához alkalmazkodva módosult. Az eredetileg földműveléssel foglalkozók mellett, megjelentek a félnomád és nomád vándoréletet folytatók is.

**A Tibesztiben már nem található állatok ábrázolásai
Ahon Douchidie sziklafalain**

A vándorló tubuk igen hamar konfliktusba keveredtek a tőlük jóval nyugatabbra élő, hozzájuk hasonló életmódú tuaregekkel. Valósággal versengtek egymással a zsákmányoló portyázásokban, a karavánok kirablásában. Aozou-oázis közelében felfedezett lelet bizonyossága szerint a tuaregek néha a Tibeszti-hegység területére is bemerészkedtek.

Közvetlenül a Nachtigal látogatását megelőző évtizedekben fontos esemény zajlott le a Tibeszti vidékén: az iszlám térhódítása. Ez döntően befolyásolta a tubu társadalom későbbi fejlődését. Az iszlám tanokat a Kufra-oázisból érkező szélsőséges mohamedán szerzetesek, a szenusszi mozgalom hívei terjesztették, akik az iszlám megtisztítását és a „hitetlen” európaiak térhódítása elleni harcot hirdették. A szenussziak támogatására 1900 körül török katonai alakulatok érkeztek Borkou és Tibeszti területére. A Bardai-, Sherda- és Aozou-oázisokban erődöket építettek. Bardaiban ma is látható a török időkre emlékeztető háromszög alakú erőd. A török uralom 1913-ig tartott, ekkor délről francia csapatok nyomultak be a Tibeszti-hegységbe, elfoglalták a kiürített török támaszpontokat, sőt, újabbakat is létesítettek. Az első világháború alatt a franciák a szabadságot szerető és az iszlám vallási fanatizmustól áthatott tubuk gyakori zavargásai miatt átmenetileg elhagyták a Tibeszti területet, és csak 1930-ban tértek ismét vissza.

Sziklarajz a Tibesztiből: tubu sámánok szarvasmarha körül táncolnak

A francia sereget csak 1964 végén vonták ki a Tibeszi vidékről, addig ez a terület a Borkou–Ennedi–Tibeszi prefektúra (BET) részét képezte. A BET polgári kormányzása 1930-tól 1964-ig a francia tisztek kezében volt. A francia uralom a tubuk számára azzal a következménnyel is járt, hogy közülük sokan a polgári közigazgatás révén, vagy mint a hadsereg alkalmazottjai – tisztiszolgák, hegyi kalauzok – közvetlen kapcsolatba kerültek a francia tisztekkel, és elsajátíthatták a francia nyelvet. A franciák kivonulását megelőzően már 1960-ban megalakult a Csád Köztársaság, amely szerves részének tekintette a BET területét is. A franciák végleges távozása után a csádi hadsereg délről származó néger tisztjei vették át a francia tisztek szerepét, és a falvak (oázisok) főnökeivel együtt – akikkel csak a francia közvetítő nyelv segítségével tudnak érintkezni – közösen látták el a polgári közigazgatás feladatait.

Ilyen történelmi előzmények és kialakult belpolitikai helyzet idején érkezett 1967-ben Bardaiba, a tubuk „fővárosába” a Magyar–Lengyel Szahara-expedíció, hogy a nyugat-berlini egyetem földrajzi intézetének meghívására a nemrég létesített Geomorfológiai Kutatóállomás vendégeként részt vehessen az ottani kutatásokban.

A tubu társadalom szerkezete, sajátosságai és szokásai

A mohamedán vallású tubuk mindennapi tevékenységükben az iszlám törvényeit követik, ami alapvetően meghatározza szokásaikat. Ez nem jelenti azt, hogy ne fedezhetnénk fel életükben az iszlám korszak előtti történelmi fejlődésük maradványait is. Hasonlóan a Szahara többi nomád életmódot folytató népéhez, a tubuk is tevékeny részesei voltak a rabszolga-kereskedelemnek: befogták és szállították az „élő árut”. Maguk a tubuk is tartottak rabszolgákat, akik szudáni eredetűek voltak. A francia behatolást megelőző korszakban a tubu népesség három részre tagolódott: a rabszolgák, a kamadjerek (felszabadított rabszolgák) és a szabad tubuk társadalmi rétegére. A rabszolgaság megszüntetése következtében a kamadjerek száma megnövekedett, ennek ellenére a mai napig nem sikerült a tubukéval azonos jogokat szerezniük. Törvényes házasság tubu és karnadjer között nagyon ritka. Bardaiban mindössze egyetlen ilyen házasságról szereztünk tudomást: Sidi, a német kutatóállomás szakácsa kamadjer feleséget vásárolt. Csak előnyös gazdasági helyzetének köszönhetően tehette ezt meg. Mint az

oázis legjobban kereső lakója, bőven tellett neki arra is, hogy a tubuk rosszallását elegendő ajándékkal engesztelje ki.

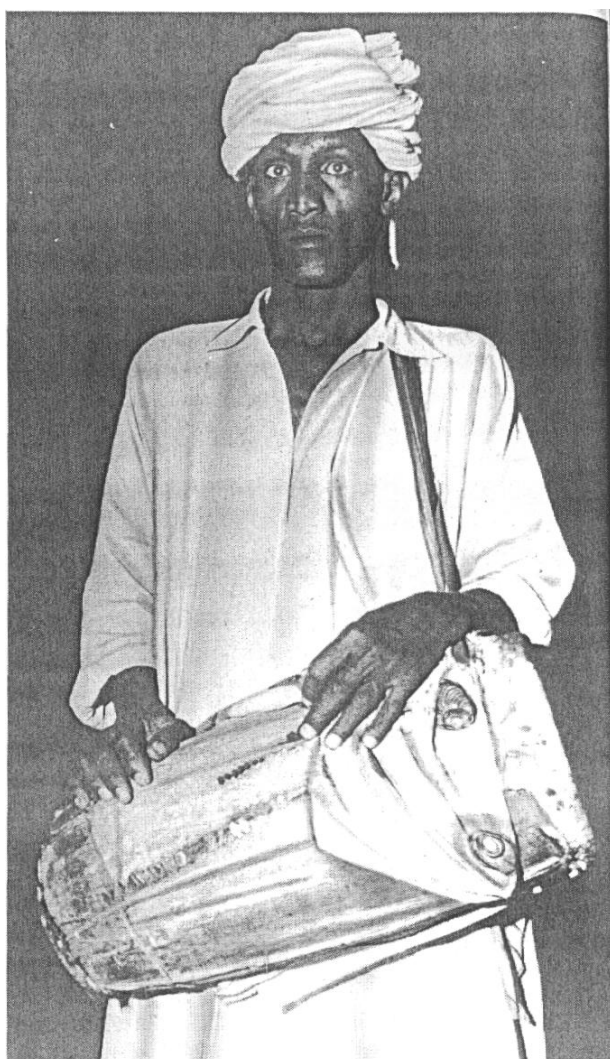
A tubu társadalomnak különleges helyzetű tagja a falu kovácsa, aki közösségen kívüli, kítaszított embernek számít. A kovácsok kasztjához tartozóknak lehetetlen házasságra lépniük egy tubuval, sőt együtt enniük még egy kamadjerrel sem szabad. Ugyanakkor mindenki megpróbál jó viszonyban lenni velük, hiszen rabszolgaszármazásuk ellenére jelentős személyiségek. Valóságos művészek, akik hulladék vasakból kovácsolják a díszes lándzsahegyeket, a karra csatolható töröket, elkészítik a nők egyszerű fém ékszereit is. A kovácsokra fontos szerep vár az ünnepeken. Minden ünnepi rendezvényen jelen vannak és a maguk készíttette dobokkal kísérik az általuk szerzett és előadott énekeket.

Ezek a táncos összejövetelek, amelyeket az iszlám ünnepeken és főleg datolyaérés idején rendeznek, az oázis életének felejthetetlen napjai. Bardai egyik ünnepére bennünket is meghívtak.

Szürkületkor gyülekeztek a résztvevők a falu tágas terén a kovács hívogató dobolásának és énekének hangjaira. Hat-nyolc leány félkört formált a kovács körül, majd táncolni kezdett. Váltakozva egy-egy lépést tettek jobbra és balra, karjaikat a magasba emelték, és mintha integetnének, úgy mozgatták kezüket a zene ritmusára. Időnként magas, szaggatott torokhangokat hallattak. A tér szélén álló leányok és fiatalasszonyok a karjuk felemelésével, az integetéssel és a különös torokhangadással kapcsolódtak a mulatságba. Időnként változott a ritmus, változott a tánc. Hol lassúbb, hol gyorsabb tett. Egyre nőtt a táncolók száma is. Előbb fiatalt fiúk lépegettek előre-hátra a dobos körül, később a fiúk és a lányok összefogódzkodva nagy kört alkottak, páros lábbal ugráltak hol előre, hol hátra az egyre vadabb ritmusra. A térség szélén ácsorgó legfiatalabbak és az öreg, megfáradt oázislakók tágra nyílt szemekkel figyelték a hold és az itt-ott felvillanó tábortüzek fényével megvilágított táncoló árnyalakokat. A keleti égbolton már jócskán pirkadni kezdett, amikor véget vetettek a mulatozásnak.

A tubu társadalom felső rétege, amely az egykori szabad tubuk leszármazottait foglalja magába, jogilag egységes. Szorosabb értelemben véve ők nevezhetők tubunak. A közöttük meglévő különbségek csupán abból adódnak, hogy más-más törzsekhez tartoznak, amelyek mindegyike bizonyos sajátossággal rendelkezik. Törzsfői rang nincs. A törzsek tagjainak előjogaik vannak az egyes törzsi területekhez. ezen kívül az a büszke tudat fűzi össze őket, hogy ugyanattól a törzs-

alapítótól eredeztetik magukat. A törzsek egyike: a tomagra kiemelkedő szerepű. Tagjai közül választják a szétszórtan élő tubuk politikai vezetőjüket: a derdeit. A derdei a valóságban nem sok hatalommal rendelkezik, annak nagysága rátermettségétől függ. Korlátozott helyzetében többnyire csak reprezentatív feladatokat lát el székhelyén: Zouarban. A torragra törzs tekintélyét az is bizonyítja, hogy közülük kerülnek ki az egyes települések társadalmi vezetői is.

Tubuk népi zenekarának dobosa Bardai oázisban

A tubu társadalom legkisebb egysége a patriarchális szerkezetű nagycsalád. Az egyes családfők nagy tekintéllyel és családjukon belül komoly hatalommal rendelkeznek. A házasságok megkötésekor korábban a törzsi exogámia szigorú szabályai érvényesültek, újabban ez egyre inkább háttérbe szorul. A tubu asszonyok társadalmi helyzete – összehasonlítva más muzulmán népekével – kedvezőnek mondható. Jelentős szerepet játszanak a társadalom létét biztosító közös munkában, elsősorban az oázisok öntözött kertjeinek megművelésében, ugyanakkor résztulajdonosai az oázisok pálmafáinak, kecskéinek is. A poligámia a tubuk körében általános, de ritkaság számba megy, hogy egy férfi két asszonynál többet birtokoljon. Ennek elsősorban anyagi korlátai vannak. A házasság ugyanis szabályszerű vásári alkuval intéződik el a házasulandók szülei között. A menyasszony ára a legtöbb fiatalember számára szinte megfizethetetlen, a nagycsalád hathatós anyagi támogatása nélkül nem is kerülhetne sor a szertartásra.

A házasságkötés a szüreti mulatság és a mohamedán ünnepek melletti harmadik nagy eseménye a tubu társadalomnak. Több napos gyaloglással is érkeznek ilyenkor vendégek, hogy ott lehessenek a ceremónián.

A Bardai közelében lévő Zoui-ban magunk is részesei voltunk egy tubu esküvőnek. A szertartást a menyasszony szüleinek lakóhelyén rendezték. A falu asszonyai és lányai az esküvő napján külön kunyhót építettek a fiatalok részére. Szertartás után a fiatal pár ebbe költözik be, és itt tölti el új, közös életének első nyolc napját. Az esküvő megkezdése előtt a vőlegény valóságos lakomát rendezett az összes férfi rokonai és férfi vendégei számára. Gyékényekkel leterített udvarban fogadta az érkezőket, a szívélyes vendéglátás jeléül mindenkivel kezet fogott, kézfogás előtt egy pillanatra szívére tette a kezét. A gyékényekre leülve fogyasztottuk el a forró teát, amit a vőlegény személyesen szolgált fel minden vendége számára.

Ezalatt a lakodalmi kunyhóban az asszonyok készülődtek. Öltöztették a menyasszonyt, szépítették őt is és saját magukat is.

A teázás befejeztével a lakodalmi kunyhó előtti térségre vonult a vendégsereg. A téren két tevét szerszámoztak. Az egyikre gazdagon díszített nyereg került, erre ült fel a vőlegény, a másik kevésbé díszes tevé hátán barátja foglalt helyet. A két tevé három vágtaban mérte össze ügyességét, miközben a lakodalmi kunyhót is megkerülték. A nézők ujjongásától kísérve minden vágtaból a vőlegény került ki győztesen. A tevéverseny után a vőlegény felrakta tevéjére személyes

holmijait, ő is felült ős barátai kíséretében a lakodalmi kunyhóhoz vult. A kunyhó előtt várakozott a menyasszony, mellette a falu előljárója állt. A vőlegény leemelte holmijait, majd a menyasszonnyal együtt belépett a kunyhó ajtaján, ezzel az esküvői szertartás részükre befejeződött. A vendégsereg visszament a térre, és ismét kezdetét vette egy olyan tam-tam dobos multság, amilyennek már egyszer Bardaiban részesei voltunk.

Tubu leányok éjszakai tánca Bardaiban

A nászéjszakán a tubu menyasszony számára az a szokás, hogy ellenáll férjének, és hevesen védi magát. A fiatalok általában az első gyerek születéséig laknak az asszony falujában, ezután a férj lakóhelyére költöznek. A többnejűség – mint már említettük – a tubuk társalmában általánosan elterjedt szokás. Az asszonyok gyakran más faluban élnek, és a férj felváltva látogatja őket.

A nők és férfiak kapcsolatában sok olyan érdekes szokás figyelhető meg, ami tubu jellegzetesség. Asszonyoknak tilos férfiakkal együtt étkezniük, de még nézniük sem szabad a férfiak evését. Az asszonyoknak és a férfiaknak külön saját víztartó tömlőjük, „guirbá”-juk van, csak a sajátjukból ihatnak. Ha egy férfi az oázis területén kívül az úton

találkozik egy asszonnyal, csak úgy beszélhet vele, ha szája elé emeli „bou-bou”-nak nevezett öltözete ujját, a beszélgetés alatt nem nézhet az asszonyra, el kell fordulnia tőle.

A tubuk nehéz életkörülményeiből adódóan igen fontos társadalmi szokássá vált a vendégszeretet. Egy oázisban vagy egy nomád táborhely közelében megpihenő vándor ma is valamilyen ajándékot ad vendéglátóinak, akik cserébe vízzel, tűzifával, ha szükséges még élelemmel is ellátják őt. Ez a szokás a nagy oázisok közelében sajnos kihalóban van.

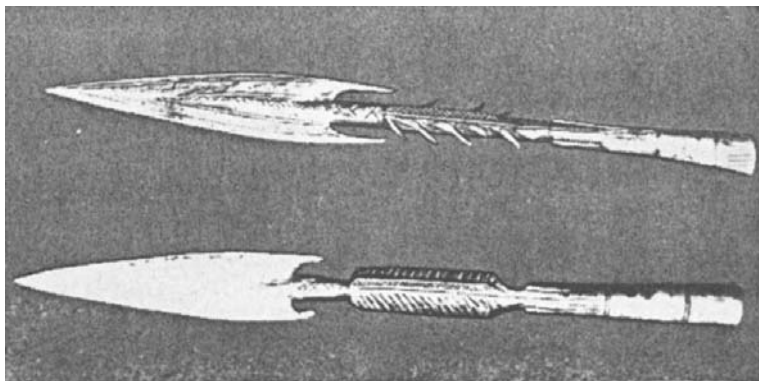
A tubu társadalom egészségkultúrájával kapcsolatban nem sok említésre méltó megfigyelés akad. A betegségek megelőzésére és a fájdalmas szenvedések ellen, más népeknél is megismert amuletteket és marabukat viselnek. Ezeket a falvak kovácsai készítik. A fiúk körülmételésén kívül, amely rendszerint a tizenkettedik életévükben történik, a ráolvasások és az egyes testrészekben történő érvágások is a gyógyítási gyakorlatukhoz tartozik, mint ahogy a különböző növényekből készített gyógyteák és kivonatok gyógyszerként történő alkalmazása is.

A halottak eltemetését az iszlám szokásoknak megfelelően végzik. Kora hajnalban pálmrudakon cipelik ki a falu közeli temetkezési helyre a lepelbe burkolt tetemet. A sírgödörbe a halott mellé ajándékokat: ételt és italt helyeznek. Az asszonyok hangos jajveszékélése és sírása közben nagyobb kövekkel fedik be a gödröt, majd a kiszállításhoz használt rudakat – mintegy fejfaként – a sírra helyezik.

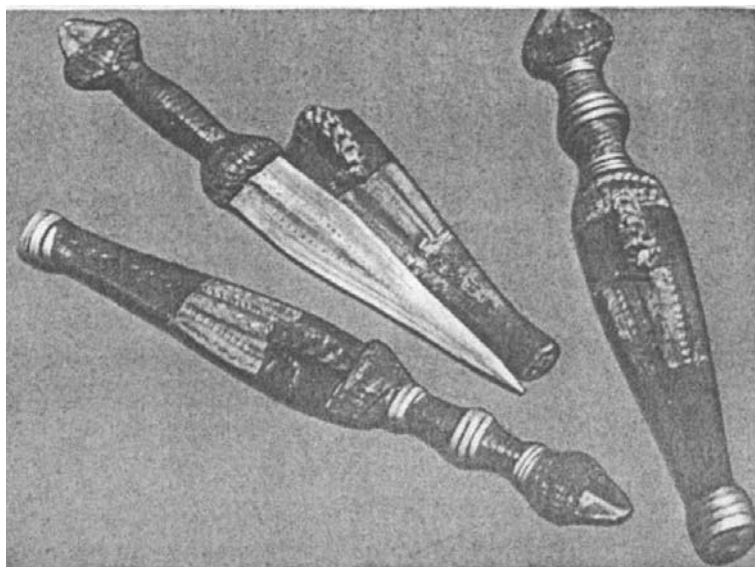
A tubuk anyagi kultúrája

Mind az eddigi ásatások során feltárt leletanyagok, mind a manapság használatban lévő eszközök azt bizonyítják, hogy a tubu társadalom alig hozott létre olyan anyagi kulturális terméket, ami eredetinek mondható. A tubuk kovácsai által készített fegyverek: a lándzsahegyek és török, valamint a kovácsok feleségeinek kézzel formált agyagedényei nem sajátos alkotások, formakincsük Délkelet-Szahara többi népének körében is megtalálható.

A vaskohászat ismeretlen a tubuk kovácsa számára, ő csak hulladék vassal dolgozik, abból tormálja a fegyvereken kívül azokat a használati eszközöket is, amelyek elsősorban a tubu nők körében keresett cikkek: az orrkarikát, a láb- és karperecet, amuletteket.

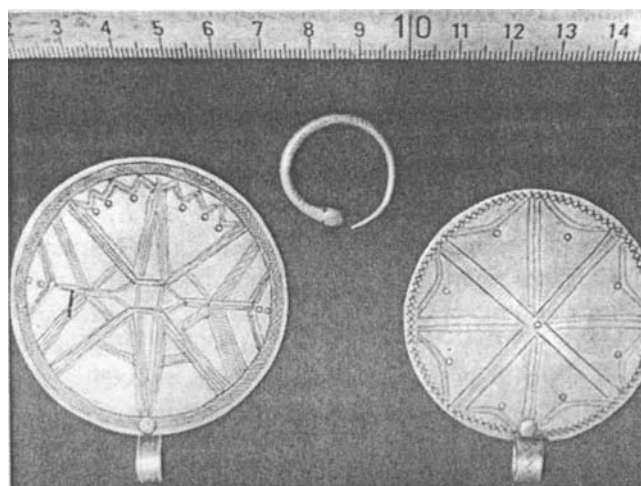
Kovácsolt dobódárda-hegyek (kb. 28 cm hosszúak)

Tubu török bőrtokkal (hosszúságuk 25–30 cm)

Maguk a tubuk is készítenek használati tárgyakat és olyan létesítményeket, amik anyagi kultúrájuk részei. Érdekes megfigyelni, hogy e tevékenységükben milyen élesen elhatárolt társadalmi munkamegosztás létezik a férfiak és a nők között. A tubu férfiak készítményei a tevenyergek, a bőrzsákok, valamint a kötelek, utóbbiakat a dum pálma (*Hyphaene thebaica*) rostjaiból sodorják. Ők cserzik ki a kecskebőrt

is, amiből végül a létfontosságú víztartót, a guirbát alakítják ki. A ruházatról is a férfiak gondoskodnak. Ez azzal magyarázható, hogy valaha a bőr volt az öltözet legfőbb anyaga, és annak kikészítői varrták egyúttal a ruhát is. Manapság az oázisok szabói külföldről származó szövetanyagokból készítik a tubuk ruháját, a fehér hálóingre emlékeztető hosszú lebernyeget: a kubut és a kerek fejfedőt: a hangait. A tubu nők nem sok munkát adnak a szabóknak. Többnyire széles, fekete vászonba bugyolálják testüket, fejükre fekete kendőt (litham) terítenek, arcfátylat nem viselnek.

Tubu nők ékszerei, középen egy orrgyűrű

A kunyhók építése a nők feladatai közé tartozik. A tubuk lakókunyhójának két alaptípusa különböztethető meg. A jagabi tuginak nevezett hajlék kör alaprajzú. Előbb 100–120 cm magas oldalfalat építenek kövekből. Egyik oldalán nyílást hagynak, ez lesz a bejárat. A körfal tetejére pálmalevelek szárából és a leháncsolt akácgallyakból kupola formájú tetővázat alakítanak ki, amit egy magasra növény fűfeléség, a „gashi” (*Typha elephantina*) kiszáritott rostjaival, vagy pálmalevelekkel fednek be. A kunyhók másik típusa a jagabi obi. Ez lehet kör vagy négyszög alaprajzú. Vázát földbe vert akácoszlopok képezik, ezekhez gyékényszerűen összefont gashi rostokból készített oldalfala-

kat kötöznek. A vízszintes tető anyaga is gashi-gyékény vagy pálmalevél.

A lakókunyhóhoz melléképületek is tartoznak. Ilyenek a tyúkólak, a kecskeólak és a datolyatárolók. Mindegyik falait kövekből rakják, a datolyatároló esetében a kövek közti hézagokat agyaggal is kitapasztják. A tároló nyílását nagyobb kődarabbal zárják le, ezt minden egyes nyitás után újból, gondosan körültapasztják. A datolyatároló mellé datolyaszárítót is építenek, amely magas lábakon álló asztalhoz hasonlít. Lábait két méter magas pálmatorzsek képezik, ezekre vékonyabb gallyakból és ágakból fonott vízszintes lapot erősítenek kötelekkel.

A tubu gazdaság sajátosságai

A mai tubu társadalomban a gazdasági tevékenység hárrom fő formája figyelhető meg. A népesség egy része az oázisok kertjeit műveli, vannak, akik félnomád életmódot folytatnak: az évnek csak néhány hónapját töltik az oázisokban, míg mások csaknem szakadatlanul a hegységben tartózkodnak, legelőről-legelőre hajtva állataikat.

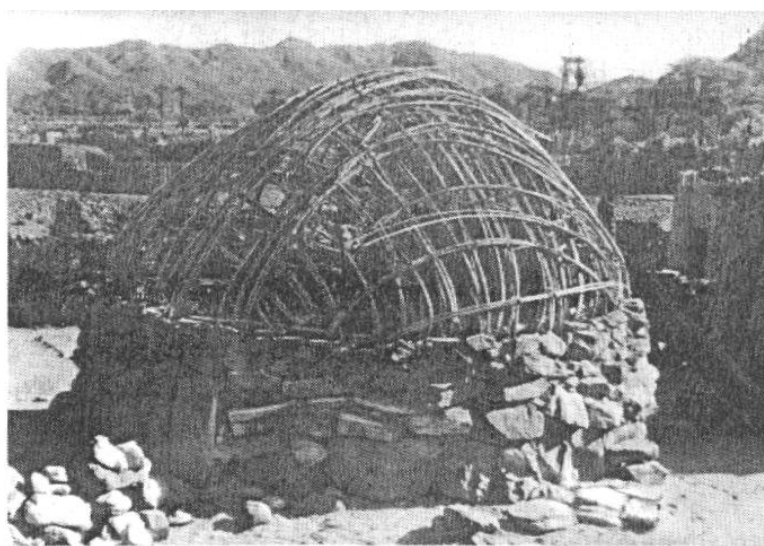
A Tibeshti oázisaiban több évszázados múltja van a kertgazdálkodásnak. A hegylakók eredetileg főleg ezzel foglalkoztak, csak a természeti körülmények változása eredményeképpen alakult ki a félnomád és nomád életmód. Ekkor a kerteket már rabszolgákkal műveltették. Manapság a tubu asszonyok és a kamadjerek végzik a kerti munkákat.

Az oázisok legfontosabb növénye a datolyapálma, melynek termése egyúttal a tubuk legfőbb élelme. A pálmák szolgáltatják az építkezések szükséges anyagát is. Törzsükből és leveleik gerincéből készül a kunyhók váza, míg a szárított leveleket a háztetők befedésénél hasznosítják. A pálmákon kívül sok más növényt is termesztene: búza, árpa, kukorica, sárgadinnye, paradicsom, valamint sárgarépa, hagyma, saláta és fodormenta is található a kertekben.

A kertművelés alapvető problémája: elegendő vizet kell biztosítani az öntözéshez. A Tibeshti vidéke a föld igen száraz területei közé tartozik. Zouarban a csapadék évi mennyisége 40 mm, a hegység magasabb részein is legfeljebb 110 mm körüli. Ilyen körülmények között igen nehéz feladat öntözővízzel ellátni a kerteket. Víznyerésre sok évszázados tapasztalat révén kialakult módszert alkalmaznak. Ezt Bardai oázisban figyelhettük meg.

Öntözéssel kerti művelés Bardai-oázisban

Félig kész, még fedetlen lakókunyhó, a jagabi tugi

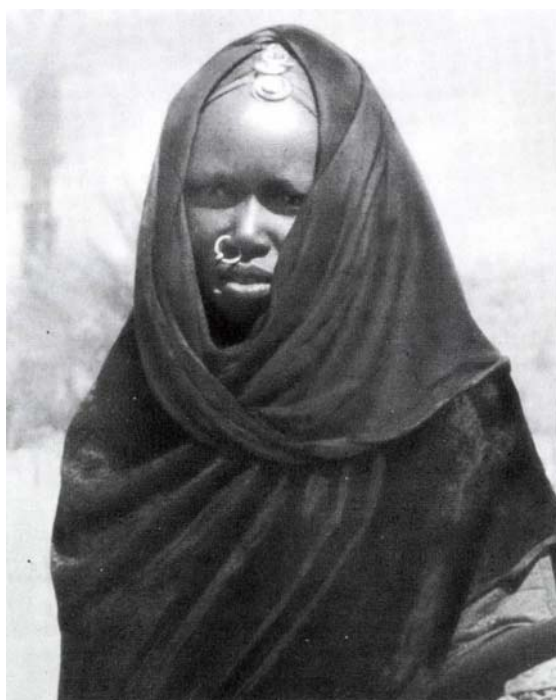
Az oázis a Bardagué-vádi völgyében van. A vádi száraz medrének legmélyebb részein kisebb tócsák formájában felszínre bukkan a talajvíz, amely, mint megfigyeltük, a völgy enyhe lejtésének megfelelően, ha igen lassan is, de állandó áramlásban van. Ezt a vizet fogják fel a kertek számára. A vádi medrében a talajvíz áramlási irányát keresztező árkokat mélyítenek. E felfogó csatornáknak felgyülemelő vizet a kertek felé vezetnek egy nagyobb gyűjtőcsatorna segítségével. A csatorna mély víztároló medencében végződik. Az öntözővizet közvetlenül a tárolóból, illetve a tároló közelében fűrt kútból emelik ki egy gémmel hasonló szerkezettel. A növényekhez keskeny csatornahálózat segítségével vezetnek a kiemelt vizet. Ebben az öntözési formában a víztárolónak kettős szerepe van. Egyrészt a kertek területén megemeli a talajvíz szintjét, így a hosszabb gyökérzetű növények a mélyből szívhatják fel az életető nedvességet, másrészt a kisebb gyökérzetű rendelkezők számára az elvezető csatornahálózaton keresztül biztosítva van a szükséges vízmennyiség. A növények palántái, illetve magvai részére kb. 1 m széles és 1,5 m hosszú befogadó-ágyásokat készítenek, ezeket kicsiny, mindössze 20–25 cm magas földgátakkal veszik körül. Az elválasztó kis gátak időnkénti átvágásával egyik ágyásból a másikba vezetnek a vizet, így biztosítják a növények vízszükségletének kielégítését.

A tubu gazdaság fontos ágazata az állattenyésztés is. Fontosabb tenyésztéseik: a kecske, a juh, a szamár és a teve. Az oázisokban tyúkot is tartanak. A hegység DNy-i szélénél kisebb csordákban szarvasmarha-tartás is megfigyelhető. A legeltető állattartás a férfiak feladata. A legjobb legelők a hegység pereménél, vagy a magas fennsíkokon, a „tarso”-kon találhatók.

A félnomád vagy nomád életmódot folytató pásztorok a csapadékviszonyoktól függően hajtják állataikat egyik legelőről a másikra.

A létért való küzdelem a különböző életmódot folytató tubuk között érdekes kapcsolattrendszert hozott létre. Ez azt jelenti, hogy törzsi-vérségi alapon minden tubunak megvan a maga joga a törzsi élettérhez tartozó legelőkhöz, oázis-kertekhez. Az életének nagyobb részét a hegység legelőin töltő nomád tubu családok is részesülnek a pálmakertek terméséből, ezért gyűlnek össze oly nagy számban datolyaérés időszakában a tubuk a különböző oázisokban. Ez a tény a hihetetlenül alacsony életszínvonalon élő hegylakók számára viszonylagos létbiztonságot jelent. Ez a sajátos jogi helyzet eredményezi azt is, hogy az

eltérő életmódot folytató csoportok közt nincsenek meg azok a belső társadalmi ellentétek, amelyek sok más nép körében előfordulnak.

Tuba leány fejkendővel és orrgyűrűvel (Balázs D. felvételei)

Valaha a tubuk viszonylag jelentős kereskedelmet folytattak. Elsősorban Fezzán piacain jelentek meg, ahol értékesítették szarvasmarháikat, kecskéiket, tevéiket és cserébe ruhát, cukrot, teát és élelmiszert vásároltak. A kereskedést tevekaravánokkal bonyolították le. Jelenleg a kereskedelem főképpen arab kereskedők kezében van, akik egyre nagyobb számban települtek le Zouarban, Bardaiban és jóval délebbre lévő Largeau-ban.

A tubuk, mint ahogyan arról ott jártunkkor személyesen meggyőződhattunk, igen nehéz körülmények közt élnek. A gazdasági helyzet súlyosságát tovább fokozta az az ellentét, amely már akkor is érezhető volt: a messze délről érkezett néger etnikumú csádi katonák és a helyi lakosság közötti nem éppen harmonikusnak mondható viszony. Azóta

háború dúlta ezt a vidéket, elpusztult az a kutatóbázis is, melynek vendégei voltunk. A tubuk helyzete bizonyára csak tovább romlott. Sajnos a nagy távolságok, a csekély népsűrűség, az éghajlat kedvezőtlen volta, a nyersanyagok hiánya nem sok biztatót jelent sorsuk remélhető jobbrafordulásához.

Irodalom

BALÁZS Dénes

1970 *Kölcsönautóval a Szaharában*, Táncsics Kiadó, Budapest.

BARTH, Heinrich

1857 *Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika*, 5 Bde., Gotha.

FUCHS, Peter

1961 *Die Völker der Südost-Sahara*, Wien.

HAGEDORN, Horst

1966 *Beobachtungen zur Siedlungs- und Wirtschaftsweise der Toubous im Tibesti-Gebirge*, Die Erde, 4.

NACHTIGAL, Gustav

1870 *Die Tibbu. Ethnographische Skizze von dr. Nachtigal*, Z. Ges. Erdkunde, pp. 216–242, 289–316.

NACHTIGAL, Gustav

1879 *Sahara und Sudan*, Berlin.

URVOY, Yves

1949 *Histoire de l'Empire du Bornou*, Mém. Inst. Franc. Afrique Noire, IFAN No.7.

ANTHROPOLOGICAL OBSERVATIONS AMONG THE TOUBOUS OF THE TIBESTI MOUNTAINS, CHAD

Author, a member of the 1967 Hungarian-Polish Sahara Expedition, studied the living circumstances and customs of the Toubou (Tibbu) ethnic group of the Tibesti Mountains. The number of Toubous is be-

tween 40 000 and 60 000 people and their groups are scattered, over about 700 000 km² of desert. Their tribal centre is the Tibesti and the most populous settlement there is Bardai. Starting from this place, author visited several oasis and managed to be present at family ceremonies and observed the every-day life of the people. The Tibesti Toubous lead a semi-nomadic life-style: each family has a permanent living place, garden, in an oasis, where the women and children grow food crops with irrigation while the men with their animals (camels) wander between summer and winter pastures (transhumance). The expedition allowed the first insight for a Hungarian researcher into the social and economic life of this rather close ethnic group.

(Translated by D. Lóczy)